

Гуртовенко Н. В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті представлені сучасні особливості поведінки підлітків із девіантним стереотипом поведінки. Наявність у поведінці індивіда значного «невмотивованого» компонента свідчить про незрілість механізмів реалізації його активності, при цьому активність втрачає нерозривний у нормі зв'язок із потребами і виступає в ролі «дикої», спонтанної, безкультурної, нецивілізованої активності. Немотивовані вчинки найбільш властиві підлітковому віку та пояснюються слабкістю інформаційних процесів, необхідних для перетворення потреби на мотив і мету, а також для вироблення й усвідомлення сенсу діяльності. Немотивований вчинок може мати характер імпульсивного, несподіваного, незрозумілого для самого індивіда вчинку або ж характер запозичення мотиву дії в будь-кого з оточення: поведінка на основі чужої мотивації. У дослідженні нами розмежовано нестерпність самої по собі психічної напруги й особистісну неприйнятність думок, пов'язаних із тими чи іншими спонуканнями: володіючи розвиненою моральністю, особистість здатна пригнічувати неприйнятне. Визначені особливості прояву девіантної поведінки підлітків (вандалізм, хуліганство, деякі крадіжки, суїцид), що пов'язані саме з незрілістю механізмів реалізації такої активності, що, в свою чергу, виражається в невмотивованості діяльності. Нерозвиненість (недостатнє функціонування) механізмів психологічного захисту призводять до розвитку психопатії як дефекту поведінки особистості, дефекту характеру. Оскільки характер багато в чому складається на підставі поєднання певних звичок, то наявність в індивіда деяких небажаних звичок визначає наявність у нього і деяких (відповідних їм) патологічних рис характеру та дефектів поведінки. Переважно вони відносяться не до «енергетично-силового», а до «змістовного» боку поведінкового і нейропсихічного явища – психопатії.

Ключові слова: девіантна поведінка, психопатія, підлітки, спонукання, немотивований вчинок.

Постановка проблеми. Для підліткового віку особливо властиві невмотивовані дії, які іноді можуть бути й у дорослих, надмірно схильних до наслідування: при цьому індивід «запозичує» образ чужої поведінки, будучи далеким від розуміння її мотивів.

По суті, невмотивованими діями виявляються такі, в основі яких потреба збудження недостатньо опрацьована інформаційно. Адже мотив (а він зобов'язаний передувати діяльності) повинен відповідати на запитання «навіщо?», «для чого?». А відповіді на такі запитання дають змогу знайти і сенс такої дії. Тому невмотивовані вчинки ще й безглузді.

Отже, і дія сама по собі, і дія, що впливає на оточуючих (вчинок), виявляються невмотивованими в тому разі, якщо не лише сторонні спостерігачі, а й індивід, що сам чинить таку дію, не в змозі пояснити, навіщо він це зробив. Тому між невмотивованістю вчинків і незрозумілістю їх для оточення є істотна відмінність: невмотивований вчинок незрозумілий і самому індивідові, який

його вчинив, тоді як учинок, зрозумілий індивідові, але незрозумілий для оточення – це «непояснений» вчинок.

Спонукання до невмотивованої дії формується не після того, як сформується намір (тобто з'ясується мотив, мета і сенс), а до цього. Іншими словами, спонукання до дії, в основі якого завжди лежить спонукальне збудження, у разі невмотивованих вчинків не має чітких обрисів і не містить у собі програми дій, лише енергію та готовність діяти в будь-якому напрямі, що є доступним для індивіда з урахуванням функціональних можливостей його рухової системи та особливостей ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дія (вчинок) може здійснюватися й умовно-рефлекторно під впливом ситуаційних чинників і стимулів, але використовуючи енергію задоволення потреби. Саме тому незадоволеність яких-небудь важливих потреб індивіда робить його вразливим щодо впливу на його поведінку випадкових чинників та обставин, а об'єкт, що привернув його увагу, може ставати мотивом діяльності [4].

У цьому плані характерний «вандалізм». Цей термін похідний від слова «вандали»: так називали напівдикі німецькі племена, які 455 року н.е. захопили Рим, що перебував на той час у стані занепаду. При цьому вони знищили безліч пам'яток культури абсолютно без жодного сенсу, просто зруйнували. З того моменту безглузде знищення культурних і матеріальних цінностей почали називати вандалізмом [2, с. 139].

Які ж підстави таких антигромадських і антигуманістичних дій? Адже руйнування створеного руками людини – це і символічна спроба руйнування самої людини. По-перше, це спроба розрядити на неживих предметах психічне напруження, викликане якимись сторонніми причинами («зірвати злість»), спроба, що не гальмується в психіці через ненавченість що-небудь берегти. По-друге, це певний різновид садизму – отримання задоволення при думці або уяві про те, яку безсилу досаду, гнів викличуть результати такої діяльності в інших. По-третє, це реакція на надмірну (для індивіда) впорядкованість навколишнього предметного світу, яка внутрішньо ним не сприймається і породжує наростаючу психічну напругу [3, с. 17].

Постановка завдання. Що ж у психіці може бути нестерпним? Гедонічно не забарвлена, але нестерпна внаслідок своєї сили психічна напруга – це нейтральна дисфорія; гедонічно негативно забарвлена психічна напруга – це гедонічно насичена дисфорія: туга, тривога, страх; внутрішньо особистісні суперечності, які підкріплюються негативними емоціями, і від яких не вдається позбутися шляхом психічного захисту.

Виклад основного матеріалу. Приводом для невмотивованого вчинку стає або випадковий об'єкт (який виступає в ролі мотиву), або ж відбувається «мотиваційне зараження» – «запозичення» в оточуючих способу дій.

Наслідкування відбувається щодо індивіда, до якого немає смислового бар'єру: приятелі, випадкові знайомі, досвідчені кримінальні елементи. Можливе й «запозичення» мотиву: за відсутності власного мотиву індивід засвоює чужий намір у готовому вигляді, не маючи до нього внутрішнього підґрунтя, починає сприймати зрозумілий чужий мотив як свій власний і відповідним чином діє.

Оскільки енергію будь-якій дії надає потреба, за слабкості мотивації ймовірність невмотивованих дій вища, чим більше потреб особистості виявляються незадоволеними. Природно, що особливо це характерно для підлітків. Тут дві головні

потреби. Перша з них – базисна потреба організму в продовженні роду (статева потреба). Під час статевого дозрівання повністю закладається енергетичний потенціал такої потреби, але до реальної можливості дій, які могли б його адекватно реалізувати, їй ще далеко. Ось надлишкова енергія і шукає вихід. Тут важливо враховувати специфіку сучасного стану підлітків та юнацтва: вона полягає в тому, що властивий саме цьому віку період гіперсексуальності збігається в сучасному світі з необхідністю інтенсивного навчання та підвищених вимог з боку дорослих. Нагадаємо, що тривалість життя наших пращурів не перевищувала 20–25 років, а реалізація сексуального потенціалу починалася десь у віці 12–13 років. Якби це було в даний час, кількість невмотивованих вчинків серед підлітків значно б скоротилася, так само як і кількість різних реакцій розрядки [8].

Друга потреба, незрілість реалізації якої призводить до невмотивованих вчинків – потреба особистості у визнанні та справедливому ставленні: можливості підлітка зростають, а батьки звично намагаються регулювати його діяльність у тому самому стилі, що й раніше. Природно, що в нього виявляється незадоволеною потреба повністю реалізувати свої збільшені можливості, і його критичність щодо вибору напрямку дії знижується, а дії стають більш імпульсивними.

Таким чином, немотивовані вчинки найбільш властиві підлітковому віку і пояснюються слабкістю інформаційних процесів, необхідних для перетворення потреби на мотив і мету, а також для вироблення й усвідомлення сенсу діяльності. Як уже зазначалося, немотивований вчинок може мати характер імпульсивного, незрозумілого для самого індивіда вчинку або ж характер запозичення мотиву дії в будь-кого з оточення: поведінка на основі чужої мотивації. При цьому наявність у підлітка смислового бар'єра до батьків і вчителів не тільки сприяє відчуженню від них, а й, посилюючи загальний стан психічного дискомфорту, призводить до накопичення збудження, яке розряджається випадковим і небажаним способом.

Корисно розрізняти ситуації, коли індивід вимушений, за особливостями своєї центральної нервової системи, «розряджатися» патологічним чином, і ситуації, коли індивід нормальний, але погано вихований: у цих випадках ми маємо справу не з патологією, а з розбещеністю. У випадках же патологічних реакцій має місце надзвичайний надлишок нейропсихічної енергії, що шукає вихід і не знаходить «легітимних» її напрямків :

замість природного способу надлишкова енергія розряджається ненормальним шляхом.

Вандалізм досить поширений у сучасному світі, особливо характерний для підлітково-юнацького віку. Зовні це виглядає як руйнування заради руйнації, як прагнення до того, щоб предмета більше не існувало.

Якщо дитина з дитинства оточена примітивними речами, у неї утруднене гармонійне входження в складніший світ, як результат виникає психічне напруження, що породжує руйнівні тенденції в поведінці: така діяльність проти впорядкованості на користь хаосу. До такої поведінки можуть призвести надмірні вимоги батьків до підтримання порядку, внаслідок чого дитина виявляється підпорядкованою «речовому» оточенню і починає його ненавидіти. Вандалізму сприяють заздрість, а також установка на споживання в протиположності до виробництва.

Тут же і стан важкої фрустрації, породжуваний нестерпною невідповідністю, наприклад, результатів власної творчої діяльності та художнього рівня твору, який хворий прагне знищити. Цей стан може також виникати в разі, якщо зображене, наприклад на картині, нагадує про некомпенсовані невдачі в особистому плані. Так чи інакше, але твір образотворчого мистецтва для психічно нестійких індивідів виявляється нестерпно сильним подразником, тож не тільки існування цього твору, а навіть і сама думка (спогад) про його існування є неприйнятними. Тому слід розрізняти раптові спалахи люті особистості щодо будь-якого об'єкта і пошук можливостей його знищити, який набуває форми манії.

Таким чином, патологія поведінки індивіда розподіляється на неправильну поведінку стосовно людей і неправильну поведінку стосовно речей. Але і в тому, і в іншому випадку в психіці накопичується надлишкове або неправильно розподілене збудження, що розряджається насильницькими діями, при вандалізмі – проти неживих, але рукотворних предметів [2].

Близькою за змістом поведінкою щодо інших людей є хуліганство: нерідко підлітки нападають і б'ють абсолютно невідомого їм перехожого, а потім не в змоззі пояснити, навіщо і через що вони це зробили. Тут два моменти: надлишок «поганої» енергії потреб та якийсь умовно-рефлекторний фактор, що грає роль спускового механізму.

Є ще один типовий дефект поведінки для рядки, пов'язаний із неправильним ставленням особистості до самої себе, суїцид. Він стає можливим з того моменту, як індивід відчув у своїй

психіці щось чужорідне: нестерпне за силою або особистісно неприйнятне за змістом, а це, в свою чергу, викликає інтенсивне психічне напруження.

По суті, суїцид є захисною поведінковою реакцією індивіда від самого себе, але такою, що стає патологічною тому, що спрямована проти самого себе заради усунення нестерпного психічного напруження, яке до того ж надає енергію і самим суїцидальним діям, а не тільки визначає їхню спрямованість.

Можна виділити такі види суїциду: імпульсивний, наслідувальний, осмислений, змішаний, демонстративний (истеричний – псевдосуїцид) [10].

Часом суїцид може статися у психічно нестійких особистостей внаслідок нестерпного напруження, пов'язаного з тривогою і страхом, очікуванням якої-небудь значущої події [10].

Отже, можна виокремити три психологічно важливі компоненти самогубств такого характеру: перший – вплив навколишнього оточення, що полегшує суїцидальну діяльність; другий – накопичена незадоволеність своїм становищем (а отже, і збудження, що переживається як психічна напруга, що шукає виходу); третій – конкретний та особистісно значущий приклад суїциду, що відіграє роль розв'язувального чинника [7].

Загалом необхідно розрізняти природно-дефектну поведінку, пов'язану, як ми вже казали, з особливостями інформаційного опрацювання збудження при потребі і соціально-дефектну (етично-дефектну) поведінку, що пов'язана з порушеннями етичних норм за умови, що з фізіологічного-психічного погляду всі головні процеси в центральній нервовій системі та психіці відбуваються правильно. Але орієнтири поведінки, цілі та завдання стають для суспільства, до якого належить особистість, проявом патології.

Сутність психопатії – у порушеннях перебігу нейропсихічних процесів, які можуть мати різний рівень, характер і ступінь вираженості. Але завжди вони спотворюють поведінковий вигляд індивіда, роблячи його поведінку «дивною», «непринятною». Так чи інакше, але будь-яка психопатологічна риса індивіда – це дефект його поведінки.

Психопатія – це стійке (характерне) порушення психічної діяльності, а отже, і поведінки індивіда, що ускладнює його життя і обтяжує його взаємовідносини з оточенням [9].

Відмінність між психічними захворюваннями і психопатіями полягає в тому, що в основі психічного захворювання лежить хворобливий процес, який має фази і стадії. І на нього вдається впливати

спеціальними лікувальними засобами. В основі ж психопатій – порушення діяльності центральної нервової системи. Тому пом'якшувати прояви психопатій набагато важче, ніж лікувати психічні захворювання: «вилікувати» психопата неможливо.

Як і будь-який інший об'єкт наукового дослідження, психопатії потребують систематизації та класифікації. Тому під час діагностики, систематизації та класифікації психопатій слід (за П. Б. Ганнушкіним) йти шляхом клінічного спостереження: «Їхні характерні особливості виявляються певною мірою тільки шляхом побудови ідеальних типів або штучного виділення найчистіших яскравих випадків із безлічі перехідних і змішаних. У зв'язку із цим виникають і надзвичайні класифікаційні труднощі, і умовний характер диференціювання психопатій» [5]. Водночас є деякі загальні підстави для того, щоб розрізнити (диференціювати) різні психопатії.

Розглянемо кілька варіантів психопатій. Варіант перший: споживчі збудження різко посилені. Результат: індивід, нестримний у своїх спонуканнях. Варіант другий: збудження потреби в індивіда слабкі та (або) нестійкі, легко вичерпуються під час проходження етапів мотивації та цілепокладання. Результат: індивід, наміри якого нестійкі, легко кидає розпочате. Або ж це індивід, який легко піддається навіюванню, виявляє підвищену схильність до наслідування. Варіант третій: атрактивний образ у індивіда нечіткий. Подібного роду суб'єкти часто і «самі не знають, чого хочуть». Якщо це поєднується з сильним збудженням, то це «непередбачувані» особи. Якщо ж збудження потреби слабке, то він стає підвищено сугестивним, адже для формування чітких власних мотивів і цілей у нього просто не буде ні опорної інформації, ні потреб енергії. Варіант четвертий: сам атрактивний образ має відхилення від норми. Результат: або відхилення в сексуальній орієнтації, або ж відхилення в харчовій орієнтації. Варіант п'ятий: вольове підкріплення сильне, а атрактивний образ нечіткий. Результат: індивідові властива імпульсивність. У будь-якому прояві своєї активності діє акцентовано, але самі напрямки дій хаотичні. Таке теж нерідко трапляється в підлітків, але часом проявляється протягом усього життя, являючи перед оточуючими образ психопата.

Загалом правомірно розділяти психопатії на чотири групи за етапами виникнення потреб: «енергетично-силові», «мотиваційно-цільові», «вольові» і «особистісно-сміслові».

Важливо враховувати, що центри підкріплення – це одне з джерел енергії діяльності:

разом із збудженням задля задоволення потреби, вони є рушійною силою поведінки. Якщо якийсь патологічний образ, що стає моделлю потрібного результату, фіксується в центрах підкріплення, то вони починають відігравати додаткову, не притаманну їм роль: не тільки підкріплювати збудження, що викликає потребу, надаючи додаткову енергію поведінці, а й спрямовувати її в потрібному напрямку.

Найхарактернішою є така психопатична риса особистості, як потяг до всього забороненого: заборона не пригнічує, а пробуджує інтерес до чого-небудь, відповідно особистість тягнеться до цього [1, с. 41].

До «змістовних» психопатій «архетипового» плану слід віднести і «безвідповідальних». Це індивіди, які не вміють прогнозувати свою поведінку, нездатні до випереджального відображення дійсності. Неможливо покладатися на їхні обіцянки, плани, безглуздо зважати на їхні наміри.

Патологічна фіксація (тобто стійкі структурно-функціональні порушення) може перебувати в структурі комплексу «Я». Якщо вона міститься в тій його частині, яка визначає рівень домагань, має місце підвищена амбітність і образливість. Для такого роду психопатів будь-який момент спілкування з оточуючими – це (на їхню думку) момент їхньої «недооцінки» або «приниження». Дивно чи ні, але завищена амбітність майже завжди поєднується з відсутністю почуття гумору, слабким розумінням комічного.

Здається, що з усього сказаного вище легко зрозуміти, чому психопати не здатні «безболісно для себе і для інших пристосовуватися до навколишнього середовища» [6, с. 15]. Водночас за вдалого для психопата збігу обставин, поєднання його якостей і умов довкілля, він може бути дуже добре адаптованим і успішно проявляти себе в будь-якій діяльності, виявляючи свою творчу обдарованість всупереч дефекту. А в окремих особливо вдалих випадках і завдяки йому.

Висновки. Таким чином, психопатія – це стійке (характерне) порушення психічної діяльності та поведінки індивіда, що ускладнює його життя і обтяжує його взаємовідносини з оточуючими; слід розрізнити психопатії «енергетичного» плану («вибухові», «виснажуючі», «нестійкі» індивіди) та «змістовного» плану. Перший пов'язаний переважно з конституційно-вродженими чинниками, другий – з емоційно значущими враженнями переважно раннього дитинства. Отже, в основі психопатичної поведінки може лежати як дефект психічної структури осо-

бистості, так і інтенсивна «закомплексованість» у будь-чому; в основі деяких психопатій лежить неправильне формування в «несвідомому» (у структурі комплексу «Я») архетипових діад. Унаслідок цього «по життю» така особистість не здатна правильно користуватися цими розрізнен-

нями і відповідними їм поняттями, поводитися відповідно до них; характер психопатії, на яку страждає той чи інший індивід, багато в чому пов'язаний також і з тим, який з механізмів психічного захисту в нього не розвинений або практично не функціонує.

Список літератури:

1. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
2. Доброскок А. Ю. Поняття і сутність вандалізму як об'єкта кримінологічного дослідження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. Вип. № 36, том 2. С. 139–142.
3. Любченко А. О., Савельєва Н. М. Соціальні проблеми і профілактика вандалізму: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»]. Полтава : ПНПУ, 2018. 75 с.
4. Мураненко К. Ю. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 20. С. 200–217.
5. Основи патопсихології: навчально-методичний посібник / укл. Н. А. П'ясецька. Умань : ВІЗАВІ, 2015. 232 с.
6. Павлик Н. В. Духовно-психологічний супровід випускників закладів вищої освіти, спрямований на гармонізацію характерологічного розвитку особистості : метод. рек. Київ : Логос, 2018. 76 с.
7. Сахарова К. О. Методологія суїцидальної превенції серед учнівської молоді. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Вип. № 1 (2021). С. 99–105.
8. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток : навч. посіб. з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-є вид., доп. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.
9. Супрун М. О., Шипелік Т. В. Нозологічний аналіз засуджених підлітків з особливими потребами. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. № 1(9). 2015. С. 134–145.
10. Ткач Б. Нейропсихологічні механізми суїцидальної поведінки. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. № 32. 2016. С. 489–501.

Hurtovenko N. V. MODERN FEATURES OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENCE

The article presents modern features of the behavior of adolescents with deviant behavioral patterns. The presence of a significant «unmotivated» component in an individual's behavior indicates the immaturity of the mechanisms for realizing his or her activity, while the activity loses its normally inseparable connection with needs and acts as a «wild», spontaneous, uncultured, uncivilized activity. Unmotivated actions are most common in adolescence and are explained by the weakness of the information processes necessary to transform a need into a motive and goal, as well as to develop and realize the meaning of an activity. An unmotivated act can be an impulsive, unexpected, incomprehensible act for the individual or a borrowing of the motive for action from someone else: behavior based on someone else's motivation. In the study, we distinguish between the intolerance of mental stress in itself and the personal unacceptability of thoughts associated with certain motivations: having developed morality, a person is able to suppress the unacceptable. The features of deviant behavior in adolescents (vandalism, hooliganism, some thefts, suicide) are identified, which are associated with the immaturity of the mechanisms for implementing such activity, which, in turn, is expressed in the unmotivated activity. The underdevelopment (insufficient functioning) of psychological defense mechanisms leads to the development of psychopathy as a defect in personality behavior, a character defect. Since character is largely formed on the basis of a combination of certain habits, the presence of some undesirable habits in an individual determines the presence of some (corresponding) pathological character traits and behavioral defects. They mainly relate not to the «energy and power», but to the «content» side of the behavioral and neuropsychological phenomenon – psychopathies.

Key words: deviant behavior, psychopathy, adolescents, motivation, unmotivated act.